

Koninklijk
Nederlands
Historisch
Genootschap

Jubileumprijsvraag 2020

**De
toekomst van
geschiedenis**

In het kader van het 175-jarig jubileum van het KNHG in 2020 schreef het bestuur van de beroepsvereniging voor historici een prijsvraag uit over de toekomst van geschiedenis. In deze publicatie vindt u de winnende inzendingen.

Antoon De Baets

Wijsheid achteraf als kompas

Sanne Stevens

Ramen waar eerst muren waren

Toelichting

Historici zijn gewend terug te kijken. Zo zetten ze hun kennis en kunde in voor de hedendaagse samenleving. Historici kijken slechts zelden vooruit, naar de (verre) toekomst. Dat is van oudsher het domein van de natuurwetenschap, zoals in de klimaatdiscussies, en van de sociale wetenschappen. Historici staan huiverig tegenover wat zij vaak beschouwen als zelfbenoemde futurologen of 'trendwatchers' die veelal ten dienste staan van de overheid en het bedrijfsleven. Toch kunnen ook geschiedkundigen van betekenis zijn voor de beschrijving van de toekomst.

In 2007 verscheen van de hand van de Amerikaanse historicus David Staley een boek met de intrigerende titel *History and Future. Using Historical Thinking to imagine the Future*. In dit boek betoogt Staley dat de historische methoden bij uitstek geschikt zijn om na te denken over de toekomst. Niet door te zoeken naar patronen in het verleden en die te vertalen naar de toekomst, maar door de methode van historische verbeelding los te laten op de toekomst.

In deze prijsvraag werd gevraagd te reflecteren op de toekomst van 'geschiedenis in Nederland' in al zijn facetten, van het erfgoed en musea tot (wetenschappelijk) onderwijs en onderzoek, en die reflectie op de toekomst te verbeelden.

Inhoud

Inleiding 2

Juryrapport 5

Inzending 1

**Wijsheid achteraf
als kompas** 13

Inzending 2

**Ramen waar eerst
muren waren** 25

Inleiding

Henk te Velde
voorzitter bestuur KNHG

Begin 2020 schreef het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG), in het kader van zijn 175-jarig jubileum, een prijsvraag uit met als opdracht te reflecteren op ‘de toekomst van geschiedenis’ in al zijn facetten, van erfgoed en musea tot (wetenschappelijk) onderwijs en onderzoek, liefst met een originele ‘verbeelding’ van die toekomst. Na het verschijnen van de oproep voor de prijsvraag werd levendige belangstelling getoond bij het bureau van het KNHG. Mede door het toeslaan van de coronacrisis bleef het aantal inzendingen in het voorjaar van 2020 uiteindelijk beperkt. In deze tijden was er wellicht minder aandacht voor een prijsvraag of minder tijd om eraan te werken. Des te dankbaarder zijn we voor de ontvangen inzendingen, die overigens alle kozen voor de klassieke vorm van een op schrift gezette verhandeling.

Claims op deskundigheid worden ernstig bevraagd in het essay *Wijsheid achteraf als kompas*. Is Antoon De Baets te somber of juist verstandig? In ieder geval is het een terechte waarschuwing voor overmoed. Sanne Stevens, de auteur van *Ramen waar eerst muren waren*, daarentegen kiest voor interventie op basis van langetermijnanalyses met behulp van sociale

en mathematische wetenschappen. Het bestuur is het eens met de jury dat beide perspectieven het verdienen gehoord te worden, zeker in het licht van het ontstane debat over aard, rol en functie van professionele geschiedenis naar aanleiding van een manifest dat begin mei 2020 in *NRC Handelsblad* scheen. De vier opstellers, de historici Beatrice de Graaf, Lotte Jensen, Catrien Santing en Rina Knoeff, stellen voor om *wicked problems* ook te lijf te gaan met geschiedwetenschappelijke deskundigheid. Die zien zij vooral op het terrein van langetermijnprocessen. Die vorm van *applied history* lijkt erg op de aanbevelingen van Stevens. Kritische reacties op deze geschiedkundige pretentie waarschuwden tegen het gevaar van intellectuele hybris. Die zijn dan weer in lijn met de bijdrage van De Baets.

Het uitgebreide juryrapport treft u verderop in deze publicatie aan. Als voorzitter van het KNHG wens ik u veel leesplezier en inspiratie toe met deze reflecties op de 'toekomst van geschiedenis'.

Juryrapport

Ed Jonker

em. hoogleraar Grondslagen van
de Geschiedenis, Universiteit Utrecht

Martine Gosselink

directeur Mauritshuis

Pieter Slaman

Universiteit Leiden

Amsterdam, mei 2020

Inzending 1: Wijsheid achteraf als kompas

Dit is een gedegen verhandeling, goed geschreven, met een prikkelend idee. Op zoek naar het verwerven van wijsheid in de politiek wordt eerst de filosofie afgezet tegen de geschiedbeschouwing. Plato en Hegel, inclusief diens uil van Minerva, leggen het af tegen de historiserende visie van Burckhardt. Maar ook diens historistische beschouwingwijze krijgt niet de ereprijs. Want historisch besef leidt volgens de auteur niet tot wijsheid in het politieke oordeel.

Naast andere bezwaren ziet de auteur als voornaamste obstakel dat van de wijsheid achteraf. De historische lessen worden daardoor presentistisch ingekleurd en ze zijn niet aantoonbaar verstandiger dan andere opvattingen. De conclusie is dat wijsheid achteraf geen betrouwbaar kompas biedt.

De jury acht dit essay goed opgebouwd en glashelder geschreven. Er zijn ook minpunten. Zo heeft de auteur zijn focus versmald tot die van de politiek, omdat daar wijsheid het moeilijkst te realiseren zou vallen. Dat beperkt de reikwijdte van het betoog, want de betekenis van geschiedenis in sociale verbanden of voor de cultuur worden hiermee

buiten beschouwing gelaten. We hoeven maar te denken aan kwesties als identiteit en herinnering.

Verder relativeert de stelling dat geschiedenis niet bruikbaar is als kompas terecht gemakzuchtige aanspraken op historische wijsheid, maar ze biedt ook weinig perspectief voor minder aanmatigende rolopvattingen en praktijken binnen de historische professie. Zodoende onderschrijft dit betoog een verwijt dat historici vaker krijgen: de boodschap te begraven onder distantie, ironie en nuance. Kijkend naar de vraag die het KNHG heeft voorgelegd, mist de jury creatieve bespiegelingen over de toekomst en richtingaanwijzers voor de beroepsorganisatie.

Inzending 2: Ramen waar eerst muren waren

Deze bijdrage kent een originele invalshoek, hoewel het format van een lezing of conferentieverslag in de toekomst als vehikel voor een historische terugblik op het heden wel meer wordt gehanteerd. Hier gebeurt dat dus in de vorm van een lezing in 2195, waarin hoogleraar Janeway het KNHG van 2020 de maat neemt. Zij doet dat met behulp van robot Herman (die niet echt veel lijkt bij te dragen).

Opvallend is de observatie dat geschiedenis als producent van canons en (nationale) identiteit letterlijk geen toekomst heeft. Het vak wordt dan ook, op scholen en in de academie, afgeschaft. Het is wel wat deprimerend dat ons vak eerst volledig moet sneuvelen door lukraak politiek misbruik van de geschiedenis, en dat mede hieruit een Derde Wereldoorlog voort moet komen. Maar er gloort enige hoop op een nieuwe rol. Wil geschiedbeoefening opnieuw betekenis krijgen, dan kan dat alleen interdisciplinair. Samenwerking met de sociale wetenschappen en de bèta's is geboden. Historici moeten oog krijgen voor alternatieve ontwikkelingsperspectieven en die scenario's, waar mogelijk, gedetailleerd uitwerken met behulp van rekenmodellen. Dat kan volgens de auteur leerzaam zijn en lost het probleem van vooringenomenheid, van de oogkleppen van de wijsheid achteraf, op.

Deze bijdrage kent dus een originele vorm en ze bevat enkele prikkelende ideeën. Wel moet opgemerkt worden dat de meerwaarde van de originele invalshoek beperkt blijkt. Omdat de bespiegeling er een van science fiction is, had de auteur nog veel verder kunnen gaan in haar futuristische fantasie. Dat is hier niet gebeurd en dat is heel treffend, want wat de auteur als toekomst van de geschiedenis voorstelt, zijn twee al langer bestaande technieken. Het gaat in wezen om *iffy history* of possibilisme, dat vanouds tot het gereedschap van de historicus behoort. De voorgestelde scenario's en rekenmodellen lijken sterk op *counterfactuality* à la Robert Fogel, vooral in de economische geschiedenis al decennia in gebruik. Beide genres zijn overigens omstreden. Er bestaat een levendig debat over deze benaderingen dat in deze bijdrage niet wordt aangeroerd.

Rangorde

Beide serieuze inzendingen hebben hun verdiensten. Toch moet de jury constateren dat eigenlijk geen van deze inzendingen hoog scoort op onze lijst van criteria: originele aanpak, reikwijdte en bruikbaarheid in een gedachtewisseling over de toekomst van (professionele) geschiedbeoefening.

Inzending 1 is een klassieke verhandeling over een eerbiedwaardig thema, met een originele conclusie. Maar wel met een smalle ingang, die weinig aanknopingspunten biedt voor een breder debat over de toekomstige rol en functie van geschiedbeoefening. Inzending 2 is origineel en bestrijkt een breder terrein, maar het betoog opent geen nieuwe vergezichten.

In geen van beide teksten wordt het probleem van de diepe verankering van historisch denken in onze cultuur uitgediept. Geschiedenis als culturele basisbehoefte en als professie lijkt de jury taaier en weerbaarder dan hier voorgesteld. Het is meer dan applied history alleen.

Oordeel

Strikt genomen zou de jury vast kunnen stellen dat de bijdragen niet voldoen aan de gestelde criteria. Dat zou erg formeel zijn en geen recht doen aan de kwaliteit van de twee genoemde bijdragen. En het zou bovendien de meningsvorming over het vak niet verder brengen.

Vandaar dat de jury kiest voor een andere optie. Zij wenst de inbreng van de inzenders te honoreren in het besef dat een allesomvattend antwoord op de vraag naar het belang van (professionele) geschiedenis niet zomaar gegeven kan worden. De twee bijdragen geven wel degelijk elk een belangwekkend antwoord op de vraag wat geschiedwetenschap kan betekenen.

De jury stelt voor om beide, door haar overwegend positief beoordeelde, inzendingen te honoreren. Dat betekent een gedeelde eerste prijs met de publicatie van beide essays in een mooi vormgegeven boekje als blijvend eerbetoon.

Criticus van het idee van de filosoof-koning: Immanuel Kant
(Beeld: Johann Gottlieb Becker, portret van Immanuel Kant, 1768)

Wijsheid achteraf als kompas

Antoon De Baets

“Maar al te vaak komt de wijsheid nooit en daarom hoort zij niet verworpen te worden louter en alleen omdat ze laat komt.”¹

— Rechter Felix Frankfurter

I.

Lang geleden onderscheidde Plato vier hoofddeugden: wijsheid, rechtvaardigheid, moed en gematigdheid.² Hij geloofde dat wijsheid een belangrijke rol kon spelen in de politiek, waar zij schaars was en gezocht. In *De Republiek* zette hij uiteen wat een wijze leider moest zijn: een filosoof-koning. In zijn woorden:

Tenzij ... filosofen koningen worden ... of zij die we nu koningen en heersers noemen het streven van de filosofie ernstig nemen – en er is een verband tussen die twee dingen, politieke macht en filosofisch verstand – zullen de Zorgen ...van onze staten niet ophouden ... en die van de mensheid evenmin.³

Over Plato's voorstel werd in de loop der eeuwen heftig gedebatteerd, soms ook door voorbeelden van filosoof-koningen uit het werkelijke leven te bespreken zoals Marcus Aurelius, Asoka of Frederik de Grote. In 1795 maakte Immanuel Kant evenwel voorbehoud bij Plato's ideaal:

Dat koningen zouden filosoferen of filosofen koning zouden worden, is niet te verwachten, maar ook niet te wensen, aangezien het bezit van macht onvermijdelijk het vrije oordeel van de rede bederft.⁴

Kant dacht dat macht wijsheid in de weg stond. In 1945 ging Karl Popper een stap verder. In *The Open Society and Its Enemies* toonde hij overtuigend aan dat Plato zich over de filosoof-koning een volledig andere voorstelling maakte dan wij tegenwoordig doen. Volgens Popper werden Plato's filosoof-koningen

verondersteld van de waarheid te houden en toch was het hun toegestaan om te liegen en te censureren. Zij streefden enkel naar gerechtigheid als dat het staatsbelang diende, hun wijsheid kwam neer op geheime of rigide kennis en niet op humanisme, en hun politiek was intrinsiek conservatief en discriminerend. Alsof dit alles nog niet genoeg was, had Plato maar één kandidaat voor de taak in gedachten: zichzelf.⁵ Popper bracht een fatale slag toe aan het idee van de filosoof-koning.

Eerder al, het was 1820, was Georg Wilhelm Friedrich Hegel een ander pad ingeslagen. Hij dacht dat de wijsheid enkel laat op de dag haar vleugels spreidde: 'De uil van Minerva onderneemt zijn vlucht enkel wanneer de avondschemering invalt'⁶. Hij dacht dat de wijsheid van de filosofie geen zaak van vooruitzien was – zoals dat besloten lag in Plato's voorstel en vandaag door velen aangenomen wordt – maar van terugblikken. Dat was een alternatief perspectief: was wijsheid het vermogen om in de toekomst te kijken of juist het vermogen om het verleden te observeren en daaruit lessen te trekken voor de toekomst? Hoe kan wijsheid worden bevorderd, door de ziener of de verteller? Als het laatste het geval was, dan konden naast filosofen ook andere gegadigden zich op wijsheid beroepen. Men kan denken aan wijze rechters als Koning Salomon of wijze wetgevers als Hammoerabi, Lycurgus en Solon.

Cultuurhistoricus Jacob Burckhardt gaf zijn persoonlijke draai aan dit alternatieve perspectief. Hoewel hij Hegels geschiedfilosofie verre van zich wierp om haar 'valse premissen', zag hij voor het verleden wel een rol weggelegd als bron van wijsheid.

In 1868 schreef hij:

Daarmee krijgt ook de frase 'geschiedenis is de leermeesters van het leven' een diepere en tegelijk bescheidenere betekenis. We hopen door ervaring niet zozeer slim te worden (voor de volgende keer) maar wijs (voor altijd).⁷

Hij betoogde dat wijsheid toenam door ervaring en historisch besef. Dat idee was ook toen al beslist niet nieuw. Burckhardt was zich daar scherp van bewust omdat hij verwees naar het gezegde van Cicero, 'geschiedenis, de getuige van de tijd, het licht van de waarheid, het leven van het geheugen, de leermeesteres van het leven, de heraut van de oudheid'.⁸ Al vóór Cicero geloofde Aeschylus dat het geheugen de moeder van alle wijsheid was en Thucydides dacht dat het bij geschiedenis ging om 'onderwijs in de filosofie door middel van voorbeelden'.⁹ Na Cicero zag Friedrich Schlegel in 1798 in de historicus een 'profeet die achterwaarts keek'¹⁰, en Søren Kierkegaard schreef in 1843: 'Het is zeker waar wat de filosofie beweert: dat het leven achterwaarts begrepen moet worden. Maar dan vergeet men wel het andere principe: dat het voorwaarts geleefd moet worden.'¹¹

Of het nu toekomstgericht is of niet, het begrip wijsheid was nooit vrij van kritiek. In hun essay 'Wisdom in History' uit 2005 geven de psychologen James Birren en Cheryl Svensson niet minder dan zeventien definities van wijsheid.¹² Het blijkt vrijwel onmogelijk om wijsheid precies te definiëren. Erger is dat het nut van het begrip, al is het reeds millennia onder ons, nog steeds omstreden is in de filosofie. Eén belangrijk knelpunt is dat het vooronderstelt dat

kennis blijvende waarheden weer spiegelt.¹³ Het is misschien veelzeggend dat iemand als Max Weber, toen hij in 1919 zocht naar de persoonlijke eigenschappen die politici het meeste nodig hadden om hun beroep uit te oefenen, wijsheid niet vermeldde. Hij dacht eerder aan passie, verantwoordelijkheidsgevoel en onderscheidingsvermogen. Ook beval hij politici aan een balans na te streven tussen een ethiek die daden principieel beoordeelt en een ethiek die de gevolgen van die daden meeweegt.¹⁴

II.

Wijsheid is dus een vreemd begrip: succesvol en falend tegelijk. Daarom loont het de moeite om preciezer na te gaan of wijsheid wordt verdiept door historisch besef. En als we ons afvragen of die van geschiedenis doordrenkte wijsheid ons helpt de toekomst vorm te geven, is het wellicht verstandig ons hierbij eerst en vooral te richten op de politici, dus een groep waaraan men gewoonlijk een grote actieradius en daadkracht toedicht. Als het daar niet werkt, dan is het weinig waarschijnlijk dat geschiedenis bij anderen wel kompasvast is.

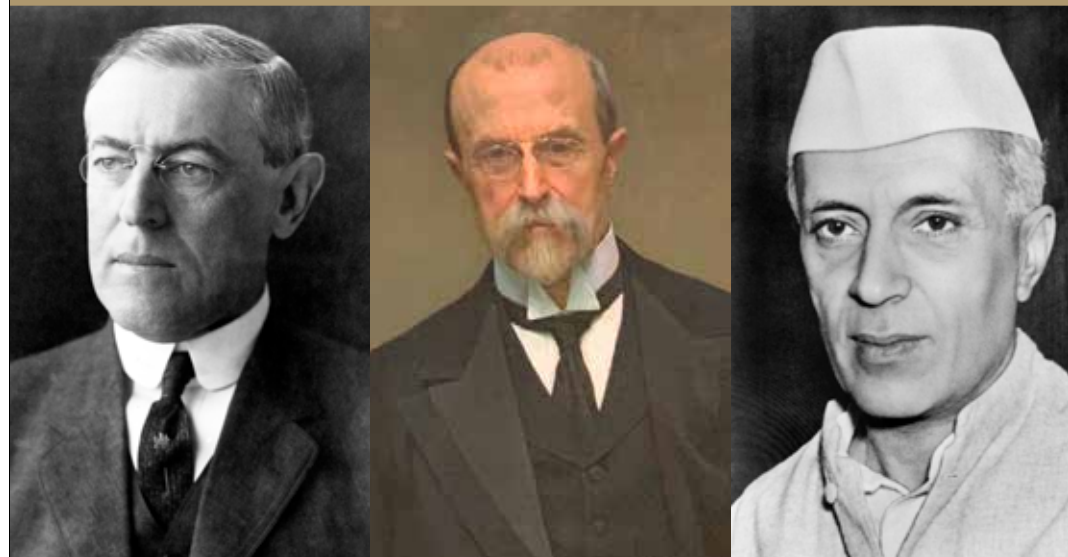
In welke zin dan kan historisch besef de moeder van de wijsheid zijn? Historisch besef is het vermogen gebeurtenissen in langetermijnperspectief te plaatsen en ze als het ware te zien door de ogen van toekomstige generaties.¹⁵ Is Burkhardts versie van de wijze leider – de 'historicus-koning' – aannemelijk? Zijn politieke leiders die bekend staan om hun uitgesproken historisch besef wijzer dan

anderen? En omgekeerd, vallen leiders met een wijze reputatie op door hun historisch besef? Dat is lang niet vanzelfsprekend. Een leider met sterk historisch besef hoeft niet noodzakelijk democratie te omarmen, vrede na te streven of zich te baseren op wetenschappelijke kennis. Nogal wat dictators – een Hitler, een Stalin, een Mao – waren bij uitstek in geschiedenis geïnteresseerd. Hun uitgesproken historisch besef voerde niet naar wijsheid maar naar catastrofe. Op het eerste gezicht is er dus geen bewijs dat leiders met een sterk historisch besef wijzer zijn dan die met een zwak historisch besef. De precieze invloed van interesse voor geschiedenis op het maken van geschiedenis blijft een mysterie.

Waar staan we dan? Niet alle leiders met een sterk historisch besef zijn wijs. Niet alle wijze leiders hebben een sterk historisch besef. Niet alle leiders met een sterk historisch besef die wijs zijn hebben dat historisch besef omdat

ze wijs zijn. En niet alle wijze leiders met een sterk historisch besef zijn wijs omdat ze een sterk historisch besef hebben. Leiders die wijs zijn omdat ze een sterk historisch besef hebben, zijn zeldzaam. Onder de kanshebbers worden vaak Woodrow Wilson, Tomáš Masaryk en Jawaharlal Nehru genoemd. Deze drie leiders waren vermaard om zowel hun sterk historisch besef als om hun wijsheid. Rusteloos ijverden zij ervoor dat de mensheid niet alle dwaasheden van het verleden zou herhalen en ze ontleenden hieraan een gevoel van urgentie. Toch is dat een wat teleurstellende conclusie, want dat is toch wat we min of meer van wijze leiders mochten verwachten? Gevoelig voor context? Ja! Een breed begrip van de gebeurtenissen? Zeker! Humanisme? Uiteraard! Om de zaken erger te maken: er is geen bewijs dat het historisch besef van die als wijs te boek staande leiders hun concrete beleidsdaden – zoals hun vredesinitiatieven – aanstuurde.

Wijze leiders met een sterk historisch besef: Woodrow Wilson (Library Congress, 1912), Tomáš Masaryk (Vojtěch Hinais, 1919), Jawaharlal Nehru (AFP, 1947)

Veranderlijke morele oordelen: Aung San Suu Kyi
(foto: Claude Truong-Ngoc, 2013)

III.

Hoe komt het toch dat historisch besef wijsheid niet vanzelfsprekend doet gedijen? Dat is niet met zekerheid te zeggen. Veel factoren beletten robuuste conclusies. Een daarvan is het veranderlijke morele oordeel. Ons morele oordeel over politieke leiders – en daarom ook ons oordeel over hun wijsheid – kan snel omslaan als we plotseling vernemen hoe die leiders handelden of nalieten te handelen op bepaalde momenten in hun politieke loopbaan. Aung San Suu Kyi werd twee decennia lang aanbeden en sleepte in 1991 de Nobelprijs voor de Vrede in de wacht voor haar moed tegenover de Birmese junta, maar viel later uit de gratie omdat ze niet de morele moed had zich uit te spreken tegen de genocide die Myanmarese militairen pleegden op Rohingya's. Winston Churchill, laureaat van de Nobelprijs Literatuur en ooit tweemaal genomineerd voor de Nobelprijs voor de Vrede, werd in 2018 – meer dan een halve eeuw na zijn overlijden – beschuldigd van een reeks oorlogsmisdrijven in ten minste zeven landen.¹⁶ Woodrow Wilson, winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede in 1920 voor zijn werk voor de Volkerenbond, werd in 2015 – 91 jaar na zijn dood, maar niet voor het eerst – fel bekritiseerd omdat hij in 1902-1910, als voorzitter van Princeton University, rassenscheiding steunde. Velen hebben gewezen op de gecompliceerde erfenis die historische persoonlijkheden nalaten. Ook Masaryk werd door de mangel gehaald: na 1948 verklaarde het communistische regime hem taboe. Hij werd pas een halve eeuw na zijn dood, in 1987, aarzelend en informeel gerehabiliteerd – toen het regime al in ademnood verkeerde.

Een andere factor ligt in de problematische relatie tussen wijsheid en leeftijd. De natuurlijke levenscyclus compliceert deze relatie. Gewoonlijk wordt de basis voor historisch besef gelegd in de jonge jaren. De behoefte aan historisch besef neemt toe tijdens de politieke loopbaan, terwijl tegelijkertijd de groei ervan juist dan lijkt te stagneren omdat actieve politici eenvoudig niet de tijd hebben om het te ontwikkelen. Wijs beleid is vooral een kenmerk van oudere staatslieden. Het lijkt weinig twijfel dat sommige politieke leiders die bekend staan om hun sterke historisch besef en wijze handelen die faam vooral verwierven met activiteiten die zij ondernamen nadat hun actieve politieke loopbaan voorbij was, met andere woorden wanneer hun geprononceerd historisch besef niet meer de kwaliteit van hun beleidsbeslissingen kon beïnvloeden. Jimmy Carter is hiervan het meest aansprekende voorbeeld: zijn bijnaam was 'de beste ex-president die we ooit hadden'. Niet alleen neemt de ontwikkeling van een sterk historisch besef veel tijd in beslag, ook de vaardigheid om dat historisch besef op het juiste moment in te zetten, vooral door de lopende gebeurtenissen in een historische context te plaatsen, moet geoefend worden. Deze kunst om geconcentreerde ervaring en gerijpte historische kennis op het juiste moment op een humane wijze in te zetten is zelf enigszins mysterieus. Vermoedelijk dragen Plato's drie andere hoofddeugden – moed, gematigdheid en gerechtigheid – ertoe bij: wijs handelen vereist namelijk moed en gematigdheid als ertoe besloten wordt en gerechtigheid als het toegepast wordt.

Psychologen die onderzoek deden naar wijsheid zijn het oneens over de

invloed van de leeftijd: enerzijds heeft leeftijd het vermogen om wijsheid in iets dieps te veranderen, anderzijds kan wijsheid verkrumelen onder het gewicht van de jaren. Gerard Brugman was pessimistisch: 'Men moet oud en wijs zijn om te zien dat wijsheid niet met de leeftijd komt.'¹⁷ Besef van te kortschietende wijsheid maakt wijzer. Een toename van rigiditeit en ziekterisico met de leeftijd zorgt voor het dempen van wijsheid. De beroerte die Wilson trof in oktober 1919 verergerde naar verluidt zijn rigiditeit waardoor de hoop vervloog dat de Senaat het Amerikaans lidmaatschap van de Volkerenbond ooit zou goedkeuren. 'Ziekte kan leiders onvoorspelbaar maken, hun aandachtsspanne beperken, hun tijdshorizon verkorten, en hun cognitieve capaciteiten verminderen'.¹⁸ Nehru's gezondheid begon gestaag af te nemen na de Chinees-Indiase oorlog van oktober-november 1962. Zijn vriend Arnold Toynbee getuigde hoe China hem kwelde.¹⁹ Nehru stierf achttien maanden later, in mei 1964, en velen weten dit aan het feit dat de oorlog hem zo pijnlijk had verrast. Zijn overweldigende passie voor geschiedenis had wellicht tegengestelde effecten: hij begreep de historische achtergrond van India's problemen als geen ander maar tegelijk werd hij afgeschrikt, zelfs verlamd, door de loutere complexiteit van de op te lossen problemen. En natuurlijk was er altijd het risico dat hij de historische gevoeligheid van zijn bondgenoten en tegenstanders overschatte. In zijn eigen woorden:

Het gewicht van het verleden, het gewicht van goed en kwaad, is overweldigend en soms verstikkend, meer in het bijzonder voor wie onder ons behoren tot zeer oude beschavingen als de Indiase en de Chinese.

Zoals Nietzsche zegt: 'Niet alleen de wijsheid van de eeuwen – ook hun waanzin barst los in ons. Het is gevaarlijk erfgenaam te zijn.'²⁰

Morele oordelen en leeftijd gelden dus als complicerende factoren. Met die morele oordelen kan men enigszins leven, want er valt niet alleen iets aan te merken op de historische figuren die beoordeeld worden, maar ook op die oordelen zelf. Het moreel oordeel over Aung Sang Suu Kyi ging over iets wat zij naliet, dat over Churchill over iets wat hij deed, dat over Wilson over diens toenmalige attitude en beleid. En Masaryk misdeed weinig, maar hij paste gewoon niet in het communistische schema. Anne-Marie Slaughter, een voormalige hoogleraar aan Princeton en ambtenaar bij Buitenlandse Zaken in Washington, twitterde over Wilson: 'Al onze idolen hebben voeten van klei. Al onze helden hebben donkere kanten; maar ze zijn ook in staat [grote] dingen te doen.'²¹ Morele oordelen zijn soms doortimmerd, soms nogal gratuit. Ook met de factor leeftijd kan men zich verzoenen, want er blijkt alleen uit dat men voorzichtig moet zijn met diepgewortelde opvattingen zoals 'oud = wijs' maar nergens dat actieve politici niet wijs kunnen worden door aangescherpt historisch besef. Bleef het daar maar bij. Er zijn echter nog hardnekkige stoorzenders voor de kompasvastheid van wijsheid achteraf.

IV.

Ook denkfouten belemmeren overtuigende conclusies. Laat ons even teruggaan naar de beginvraag.

Is wijsheid het resultaat van vooruitblikken, zoals algemeen wordt aangenomen, of van terugblikken, zoals Hegel beweerde? De theorie van het vooruitzien is twijfelachtig omdat het een helderziendheid vergt die leiders al te graag zonder reden opeisen. Is de theorie van het achterom kijken aannemelijker? Kunnen we wijsheid verkrijgen door terug te blikken en lessen uit het verleden te trekken? Ook dat kan betwijfeld worden volgens de theorie van de rationele verwachtingen die Robert Lucas heeft ontwikkeld. Van opleiding was Lucas een historicus maar uiteindelijk won hij de Nobelprijs voor de Economie in 1995.²² Zijn kritiek luidt als volgt: als we rationeel zouden zijn en werkelijk in staat waren om te leren van negatieve historische gebeurtenissen zoals een oorlog, dan zouden we proberen hun impact te reduceren en ze te vermijden. En als we erin slaagden die negatieve historische gebeurtenissen maar lang genoeg te vermijden, dan zouden ze vandaag al lang van de aardbodem verdwenen zijn. Met andere woorden, de lering die uit die negatieve historische gebeurtenissen kan worden getrokken, zou een zelf-uitwissend effect hebben. En dat betekent dat historisch informatie nutteloos zou worden om de toekomst te voorspellen. Maar daar we vandaag nog steeds vele van deze negatieve historische gebeurtenissen herhalen, moeten we inzien dat we er niet veel van leren en dat we helemaal niet zo rationeel zijn. Op zichzelf brengt de kritiek van Lucas een grote slag toe, maar toch volstaat zij niet om definitief twijfel te zaaien over het vermogen om van het verleden te leren daar wijze leiders nu eenmaal helderder denken dan anderen.

Maar zelfs die laatste hoop valt in duigen. Het is immers zeer de vraag

of wijze leiders welke nuttige les dan ook uit het verleden kunnen halen. Dat komt omdat een persistente misvatting onze historische kennis benevelt die door de psycholoog Baruch Fischhoff 'het afloop-effect' (hindsight bias) werd genoemd. Dit is het effect van 'dat heb ik altijd al gedacht'.²³ Op het moment dat mensen te midden van de stroom gebeurtenissen handelen, beschikken zij vaak over vele opties en speelt veel toeval. Maar historici kennen de afloop van die gebeurtenissen en zien daarom overal patronen. Meer dan er werkelijk waren. Juist de arrogante illusie het verleden te overzien is onze grootste vijand. Dat overzicht maakt onze verhalen boeiend, maar zijn ze daarom ook waar? Fischhoff wees op de goedgelovigheid van de historici:

Het zoeken naar wijsheid in historische gebeurtenissen vergt ... een geloof in het bestaan van terugkerende patronen die liggen te wachten om ontdekt te worden. Het zoeken naar wijsheid in het gedrag van historische figuren vooronderstelt ... de aanname dat onze voorgangers dingen wisten die wij niet weten.²⁴

Naast de pijnlijke maar niet onmogelijke suggestie dat wij in sommige opzichten minder weten dan onze voorouders, beweert Fischhoff dat het bestaan van het afloop-effect de historische kennis tot op de graat kan corrumperen: 'Juist de kennis van de afloop van gebeurtenissen die ons het gevoel geeft dat we begrijpen hoe het verleden werkelijk in elkaar stak kan ons beletten om er ook maar iets van op te steken.'²⁵

V.

De kritieken van Lucas en Fischhoff zijn de doodsteek voor door historisch besef gerijpte wijsheid. De conclusie is onontkoombaar: waar Popper de filosoof-koning ter aarde bestelde, begroeven Lucas en Fischhoff de historicus-koning.

Dan rijst de vraag: als alles is gezegd en gedaan, als politieke leiders hun strijdbijl begraven, hun vredespijp roken en hun tuin aanharken, denken ze dan dankbaar aan de lessen van hun voorouders om die waar mogelijk toe te passen? Het zou mij verbazen als wijze leiders – stoutmoedig de toekomst inkijkend met de modder van het verleden nog aan de laarzen – werkelijk bestaan, en als ze bestaan dat hun magie een geheim recept heeft. Wijsheid achteraf is geen kompas. Kant schreef dat men wijsheid niet kon bezitten maar er enkel liefde voor kon voelen. Wijsheid uit historisch besef is een poolster.

Biografie Antoon De Baets

Antoon De Baets is bijzonder hoogleraar Geschiedenis, ethiek en mensenrechten namens EuroClio en universitair hoofddocent aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1995 richtte hij het Network of Concerned Historians (<http://www.concernedhistorians.org>) op. Hij is de auteur van meer dan 200 publicaties, inclusief *Gebruik en misbruik van de geschiedenis* (Boom, 2008) – vertaald als *Responsible History* (Berghahn, 2009) – en *Crimes against History* (Routledge, 2019).

Volledig cv op:
<http://www.concernedhistorians.org/va/cv.pdf>

1. Henslee v. Union Planters Nat. Bank, 335 U.S. 600 (1948) <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/335/595/>.
2. Alle hier vermelde websites werden laatst geraadpleegd op 4 november 2020. De auteur bedankt Tessa Lobbes en Hans Spijker voor de zorgvuldige redactie van een eerdere versie.
3. Naar de Engelse vertaling van het Griekse origineel in Plato, *The Republic*, boek V, 473c-d, in: Paul Shorey (red.), *Plato in Twelve Volumes*, delen 5 en 6 (Cambridge/Londen 1969), aldaar ook de receptiegeschiedenis van het citaat, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0168%3Abook%3D5%3Asection%3D473c>
4. 'Daß Könige philosophieren, oder Philosophen Könige würden, ist nicht zu erwarten, aber auch nicht zu wünschen; weil der Besitz der Gewalt das freie Urtheil der Vernunft unvermeidlich verdirbt'. Immanuel Kant, 'Zum ewigen Frieden: Ein philosophischer Entwurf' (1795), in: Immanuel Kant, *Kant's gesammelte Schriften*, deel 8 (Berlijn 1903).
5. Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies* (Londen 2002, oorspronkelijk 1945) deel 1, *The Spell of Plato*, 150-169 ('The philosopher king'), 673-691.
6. '[D]ie Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug', in: Georg Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Berlijn 1833, oorspronkelijk 1820) 21.
7. 'Damit erhält auch der Satz Historia vitae magistra einen höheren und zugleich bescheidenen Sinn. Wir wollen durch Erfahrung nicht sowohl klug (für ein andermal) als weise (für immer) werden'. Oorspronkelijk gebruikte Burckhardt deze uitdrukking in een vak dat hij doceerde in 1868-1869. De tekst werd postuum gepubliceerd in 1905, in: Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (Berlijn/Stuttgart 1910) 9. Burckhardts kritiek op Hegel is te vinden op pagina's 72-73. Zie ook Burckhardts essay 'Das Individuum und das Allgemeine (die historische Größe)' in: *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, gebaseerd op drie lezingen uit 1870. Burckhardt identificeerde daar een aantal 'grote mannen' – waarmee hij 'onvervangbare mannen' bedoelde – en deelde lof en blaam uit aan diverse historische figuren op een wijze die vandaag nog amper te herkennen is. Interessant genoeg betoogde hij ook dat grote mannen uitzonderingen zijn en geen voorbeelden, en dat grootsheid daarom geen ethisch ideaal is.
8. Marcus Tullius Cicero, *De Oratore* (55 bce), boek II, sectie IX. Wie belang stelt in de topos van 'historia magistra vitae', kan beginnen met de uitwisseling van zienswijzen tussen Holger Thünemann en Thomas Sandkühler, 'Historia Magistra Vitae? The Banality of Easy Answers', *Public History Weekly: The International Blogjournal*, 4 februari 2016, 4 maart 2016 en 19 mei 2016, <https://public-history-weekly.degruyter.com/4-2016-3/historia-magistra-vitae-banality-easy-answers>.
9. Na hem dachten onder meer Dionysius van Halicarnassus en Bolingbroke hetzelfde.
10. 'Der Historiker ist ein rückwärts gekehrter Prophet', in Friedrich von Schlegel, 'Fragmente', *Athenaeum* 1: 2 (1798) fragment 80.
11. Søren Kierkegaard, *Papers and Journals: A Selection*, red. Alastair Hannay (Harmondsworth 1996) 161, verwijzend naar het Deense origineel 1843.IV.A.164.
12. James Birren en Cheryl Svensson, 'Wisdom in History', in: Robert Sternberg en Jennifer Jordan (reds.), *Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives* (Cambridge 2005) 3-31, aldaar 16-18. Om een voorbeeld te geven: 'Wijsheid is de bekwaamheid in het handelen op het terrein van het fundamentele leven, zoals levensplanning of levensevaluatie. Zij vereist een rijke feitenkennis over de zaken des levens, rijke procedurele kennis over levensproblemen, kennis van diverse contexten, waarden en prioriteiten van levens, en kennis over de onvoorspelbaarheid van het leven'. Geciteerd uit Paul Baltes en Jacqui Smith, 'Toward a Psychology of Wisdom and Its Ontogenesis', in: Robert Sternberg (red.), *Wisdom: Its Nature, Origins and Development* (Cambridge 1990) 87-120.
13. Zie Lisa Osbeck en Daniel Robinson, 'Philosophical Problems of Wisdom', in: Sternberg en Jordan, *Handbook of Wisdom*, 61-83, aldaar 61-64.
14. Max Weber, 'Politik als Beruf', in Max Weber, *Wissenschaft als Beruf 1917/1919 / Politik als Beruf 1919*, Max Weber Gesamtausgabe, volume I/17, red. Wolfgang Mommsen en Wolfgang Schluchter (Tübingen 1994) 35-88.
15. Zie ook de filosoof Arnold Gehlen, zoals geciteerd in Theodor Schieder, 'The Role of Historical Consciousness in Political Action', *History and Theory* 17:4 (1978) 1.
16. Shashi Tharoor, 'In Winston Churchill, Hollywood Rewards a Mass Murderer', *Washington Post*, 10 maart 2018, https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/03/10/in-winston-churchill-hollywood-rewards-a-mass-murderer/?utm_term=.5005c7dff1f8. Diverse critici hebben Tharoor's beweringen betwist. Zie ook Tom Heyden, 'The 10 Greatest Controversies of Winston Churchill's Career', *BBC News*, 26 januari 2015, <https://www.bbc.com/news/magazine-29701767>.
17. Birren en Svensson, 'Wisdom in History', 16, 17, 19. Citaat op pagina 19.
18. Gautam Mukunda, 'Don't Trust Anyone over 70: Why Old Leaders Are Dangerous', *Foreign Policy*, 27 februari 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/02/27/dont-trust-anyone-over-70/>.
19. Arnold Toynbee, 'Jawaharlal Nehru', *Encounter* 33:2 (1964) 4.
20. Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India* (New Delhi 1981, oorspronkelijk 1946) 33-38, citaat op pagina 36. Oorspronkelijk: 'Nicht nur die Vernunft von Jahrtausenden – auch ihr Wahnsinn bricht an uns aus. Gefährlich ist es, Erbe zu sein.' in: Friedrich Nietzsche, *Also sprach Zarathustra – Ein Buch für Alle und Keinen* (Chemnitz 1883).
21. Geciteerd in 'Princeton Considers Dropping Woodrow Wilson Name after Protests', *BBC News*, 20 november 2015, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-34883289>. Oorspronkelijk te vinden op <https://twitter.com/SlaughterAM/status/667312627228389377>. Het citaat heeft een Bijbelse oorsprong, zie het Boek Daniël 2: 31-33.
22. Hij werd beïnvloed door de visie van de Belgische historicus Henri Pirenne. Zie 'Robert E. Lucas Jr. – Biographical', *Nobel Prize*, https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1995/lucas-bio.html
23. Ook anderen hebben gewezen op het achteraf-effect maar gebruikten andere namen. David Hackett Fischer noemde het 'de misvatting van de historici'. David Hackett Fischer, *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought* (New York 1970) 209-213, met op pagina 209 een volstrekt onbegrijpelijke definitie van dit achteraf-effect. Nassim Nicholas Taleb gebruikte tal van verwante termen zoals narratieve misvatting, retrospectieve vertekening, de illusie van latere voorspelbaarheid en omgekeerd ontwerpen ('reverse engineering') in *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable* (New York 2016, oorspronkelijk 2007) 62-84, 304.
24. Baruch Fischhoff, 'For Those Condemned to Study the Past: Reflections on Historical Judgment', in: Richard Shweder en Donald Fiske (reds.), *Fallible Judgment in Behavioral Research* (San Francisco 1980) 79-93, aldaar 83. Een eerdere versie verscheen als Baruch Fischhoff, 'Hindsight ≠ Foresight: The Effect of Outcome Knowledge on Judgment under Uncertainty', *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 1:3 (1975) 288-299.
25. Fischhoff, 'For Those Condemned to Study the Past', 84.

Ramen waar eerst muren waren

Sanne Stevens

Terugblikken op 175 jaar historisch onderzoek

Lezing ter gelegenheid van het
350-jarig bestaan van het KNHG

Door Prof. Dr. K. Janeway

Zoals getranscribeerd door en met
voetnoten van haar robot Herman
(U7B9)

“Het leek er bij de Canon niet zozeer om te gaan dat Nederlanders de Nederlandse geschiedenis zouden begrijpen, maar dat hen werd voorgelegd welke historische gebeurtenissen wel – en daarmee ook onvermijdelijk welke niet – hun verleden zouden hebben bepaald.”

Ik wil u graag terugnemen naar het jaar 2020, het jaar waarin de wereld de Betelgeuze supernova zag. Maandenlang stond er overdag een tweede ster aan de hemel, en 's nachts een tweede maan. Het was niet alleen een astronomisch unicum, maar markeerde onbedoeld symbolisch het kantelpunt binnen ons vakgebied. Kortom, een uitstekend startpunt om terug te blikken op 175 jaar historisch onderzoek.¹

Hoewel historici de Nederlandse geschiedenis in het academische geschiedenisonderwijs steeds meer in een internationale context plaatsten, zorgde een steeds sterker wordend nationalisme voor een aanhoudend debat over tradities en 'de' Nederlandse identiteit, waarbij sommigen er blijkbaar van overtuigd waren dat tradities rekening hielden met landsgrenzen.² Ook de rol die het continentale bestuursstelsel speelde in de landelijke politiek zorgde voor felle discussies. Dit was toen nog de Europese Unie, die aan het begin van deze eeuw in onze huidige Mondiale Federatie is opgegaan.

Het was ook de tijd waarin de toenmalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap besloot dat de zo'n vijftien jaar daarvoor opgestelde 'Canon van Nederland' aangepast diende te worden. Deze Canon bestond uit vijftig 'vensters' of onderwerpen die 'het verhaal van de historische en culturele ontwikkeling van Nederland' moesten laten zien. Lang geleden is dit concept alweer overboord gegooid en tegenwoordig wordt het alleen nog aangehaald om te laten zien hoe problematisch het willen vaststellen van een definitieve, onvoorwaardelijke, onveranderlijke nationale

geschiedenis en identiteit is. Het kon niet anders of er werd in de Canon altijd wel iets over het hoofd gezien of te lichtzinnig behandeld. Door de ene gebeurtenis te benoemen maar de andere weg te laten, leek het alsof die laatste niet of nauwelijks van betekenis kon zijn geweest, waarmee verdeling en uitsluiting onbedoeld in de hand werden gespeeld. De manier waarop bijvoorbeeld slavernij aan bod kwam, en vooral de manier waarop dit niet gebeurde, werd in een satirische rap, een toen populair muziekgenre onder jongere generaties, als volgt bekritiseerd: 'De wonden zijn diep en bijna niet te genezen, wie het boek wil snappen moet ook de zwarte bladzijden lezen'. Het leek er bij de Canon echter niet zozeer om te gaan dat Nederlanders de Nederlandse geschiedenis zouden begrijpen, maar dat hen werd voorgelegd welke historische gebeurtenissen wel – en daarmee ook onvermijdelijk welke niet – hun verleden zouden hebben bepaald.

Deze periode werd gekenmerkt door zwart-witdenken, dat gepaard ging met felle en aanhoudende discussies over tradities, identiteit, over wat wel en niet waar was, en werd gevoerd door angst voor het onbekende en het verlies van controle en autonomie. Chaos bleek een ladder naar macht,³ met geschiedenis als een uitstekend middel om die chaos te veroorzaken, door het verleden vakkundig uit te wissen of te vergroten waar nodig. Dat was nooit het doel van de Canon geweest, maar wel het gevaar dat erin school. Afhankelijk van de samensteller was het een uitstekend middel om verdeeldheid te zaaien.

Een groter verschil met nu, zo dicht bij de drieëntwintigste eeuw, is bijna niet mogelijk, waarin ons vakgebied wederzijds begrip bevordert, verbindt en heelt, betekenis geeft aan het leven wat we nu leiden en aan wat we nalaten aan toekomstige generaties.

De supernova stond nog aan de hemel toen een jaar later in Nederland nieuwe verkiezingen plaatsvonden, en de opportunistische rol die geschiedenis kreeg toebedeeld steeds verregaandere gevolgen had voor de samenleving. Standpunten voor een onafhankelijke staat, los van internationale besturen, over wat en wie niet-Nederlands was en buiten de landsgrenzen gehouden moest worden, en wie wel of niet geschikt was om het land te besturen werden onderbouwd met behulp van uit de context gehaalde en lukraak aan elkaar geknoopte historische gebeurtenissen en opvattingen. Het bleek het begin van het einde voor onze discipline en leidde uiteindelijk in 2032 tot het onvermijdelijke. Ondanks felle kritiek, protesten, debatten en petitie, betekende een grote onderwijsvernieuwing het einde van geschiedenis als apart schoolvak en ging het op in het vak Burgerschap, dat een combinatie was van wat vroeger aardrijkskunde, economie, filosofie, geschiedenis, en maatschappijleer waren geweest. Het besluit werd ironisch genoeg genomen door een kabinet dat werd geleid door een historicus. Een jaar eerder had hij tijdens het debat over de regeringsverklaring van zijn nieuwe kabinet gesteld: 'Je kunt het tegenwoordig toch nauwelijks meer een specialisme noemen. Iedereen ziet zichzelf als historicus. Bovendien, ik heb het al eerder gezegd, maar ik herhaal het nog maar eens: dé manier om kwijt

te raken wat we hebben, is door er krampachtig aan vast te houden'⁴, de Kamer in verwarring achterlatend. Historicus Ellen Ripley, bekend van haar uitgegeven en nog steeds graag aangehaalde dagboeken, schreef hierover: 'Toen ik geschiedenis ging studeren had ik grootse plannen. Ik was ervan overtuigd dat het me de belangrijkste lessen voor nu en voor de toekomst zou leren. Ik zou beter begrijpen waarom de wereld om me heen was zoals hij nu is, en hoe we deze nog beter zouden kunnen maken. Maar sinds ik ben afgestudeerd lijkt iedereen vooral zijn eigen geschiedenis op te willen stellen en heeft niemand meer behoefte aan een beroepshistoricus. Ik en mijn identiteitscrisis zijn blij dat er nu eindelijk duidelijkheid is over wat ik met mijn studie kan: geen zier.'⁵ Wat volgt is een zeer kleurrijke scheldkanonnade over haar lichte identiteitscrisis die ik u zal besparen, maar waar zij die enigszins bekend zijn met haar werk zich ongetwijfeld een voorstelling bij kunnen maken. Ripley besluit: 'Misschien hebben we het er ook wel een beetje naar gemaakt, door bescheiden te blijven en af te wachten.'^{6,7}

De academische geschiedenisopleidingen wisten het nog lang te rekken, maar het aantal studenten nam steeds verder af; totdat bijna twintig jaar later, halverwege de eenentwintigste eeuw, de laatste historische opleiding verdween. Deze situatie duurde – en vergeef me de volgende abrupte tijdsprongen, maar ik kan achter u het lunchbuffet al opgebouwd zien worden en ik ben de laatste die u daar langer dan nodig vandaan wil houden – zo'n zestig jaar, waarin geschiedschrijving werd gedegradeerd tot niets meer dan een mening, een instrument om emotie

© Robynne Hu

op te roepen, om uit te sluiten en te verdelen. Dat deze evolutie mede een voedingsbodem was voor de uitbraak van de Derde Wereldoorlog in 2094,⁸ inmiddels beter bekend als de Laatste Oorlog, en de rol die Nederland daarin speelde, hoef ik u niet uit te leggen. Na deze periode vol ellende, werd geschiedenis om begrijpelijke redenen toch weer ingevoerd als apart schoolvak. 'De afwezigheid van historisch besef heeft ons gebracht waar we nu zijn', schreef Ripley in haar allerlaatste dagboek, 'en dat is allerm minst positief. Laten we nu voor eens en voor altijd vaststellen dat de afwezigheid van geschiedenis slechts voor meer onnodige doden in de toekomst zal zorgen.'⁹

De vraag was alleen – in welke vorm? De terugkeer van het vak gaf de mogelijkheid om de hele discipline te vernieuwen. Dat was hard nodig. Iedereen was het erover eens dat de vooroorlogse manier van zowel onderwijs geven als onderzoek doen weinig goeds had gedaan om het belang van het vakgebied duidelijk te maken. Een achteloze opheffing, zoals in 2032, mocht nooit meer gebeuren. En dus deed Nederland wat Nederland goed kon en kan: in werkgroepen ging men uiteen, op zoek naar de oplossing.

Tijdens deze zoektocht kwam een oud onderzoek uit 2020 naar boven, uitgevoerd door een toen nog onbekende historicus: Elisabeth Shaw.

Haar onderzoek, dat nauwelijks aandacht had gekregen, zou de koers van ons vakgebied decennia later sterk bepalen. Als groot Star Trek-liefhebber liet ze zich beïnvloeden door het sciencefictiongenre en stelde ze in 2020 de vraag hoe het onderzoeken en beschrijven van de geschiedenis verenigd kon worden met het denken over de toekomst. Omdat ook sciencefiction gedurende de afgelopen 175 jaar aan grote verandering onderhevig is geweest, is een korte uiteenzetting van wat het genre in de eenentwintigste eeuw inhield op zijn plaats. Uiteraard was het, net als nu, hoofdzakelijk een vorm van vermaak. Het genre ontstond als een gevolg van de innovaties van de negentiende eeuw, maar doordat het zich baseerde op wetenschap zorgde het op zijn beurt voor de basis van vooruitgang in de eeuwen daarna. Veel van de innovatieve technologie die in sciencefiction aan het begin van de eenentwintigste eeuw werd bedacht, is tegenwoordig niet meer weg te denken uit de hedendaagse samenleving, zoals computer- en ruimtetechnologie, genetische manipulatie, en virtuele realiteit.

[HERMAN: Ik voelde hier dat het nodig was om met mijn farynx-chip een luidruchtig mechanisch geluid te produceren om de aandacht op mijn existentie te vestigen. Het leek alsof professor Janeway mijn bestaan, laat staan belang, over het hoofd leek te zien, en ik ben er nochtans om haar van dergelijke grove fouten te behoeden.]

– En robots, natuurlijk. Excuus Herman. De enige eenentwintigste-eeuwse genre-elementen die in ons dagelijks leven nog ontbreken zijn het contact met aliens en

bijbehorende verre ruimtereizen. Volgens de laatste berichten van de IASA – dat overigens in 2020, ver voor de fusie, NASA heette¹⁰ – staan we weliswaar op de rand van het interstellair reizen, en zijn we daarmee wellicht ook dicht bij het eerste contact met buitenaards leven, al is inmiddels wel bewezen dat we aan onze eigen soort de handen vol hebben.¹¹

Shaw haalde sciencefiction er niet alleen bij omdat het nu eenmaal haar favoriete genre was en ze een zwak had voor het heelal en nog niet bestaande technologische snuffjes. Het genre bleek namelijk ook een uitstekend middel te zijn om kritiek te uiten. Het gaf de mogelijkheid om de wat-als-vraag te stellen en te filosoferen over consequenties, door voort te bouwen op een hedendaagse situatie en die door te trekken naar een mogelijke toekomst. Doordat zo afstand werd genomen van het heden, konden taboes makkelijker worden doorbroken en maatschappelijke problemen aan de kaak worden gesteld. De vraag die Shaw opwierp is of geschiedenis en sciencefiction wel zoveel van elkaar verschilden.

Geschiedenis wil ramen creëren waar eerst muren stonden – het liefst panoramaramen, met helder glas, zodat je zowel de grootsheid van het landschap als de details daarin goed kunt zien.¹² Maar vaker wel dan niet zijn het kleine ramen in schuine daken, grote ramen met mat glas, ramen die al in tijden niet zijn gezeemd. Soms kijkt het raam vanuit een verlichte kamer uit op een in duisternis gehulde omgeving, waardoor je vooral je eigen reflectie ziet terwijl je met samengeknepen ogen alleen wat schaduwen kan onderscheiden. De metafoor laat de moeilijkheid van

historisch onderzoek zien: het streven naar een objectieve, zo feitelijk mogelijke beschrijving en analyse van een gebeurtenis, terwijl de werkelijkheid waarin die gebeurtenis heeft plaatsgevonden niet meer bestaat. Het zal altijd slechts een afspiegeling van die werkelijkheid zijn, en dat maakt de ramen, ongewild, van verschillende kwaliteit. Waar sciencefiction ons laat zien waar we kunnen eindigen als we doorgaan zoals we nu bezig zijn, laat geschiedenis ons zien waarom we zijn waar we nu zijn. Ze geeft ons voorbeelden van hoe er in het verleden met vergelijkbare situaties is omgegaan, en welke gevolgen menselijk handelen had. Een bekend citaat dat Shaw dan ook met enige regelmaat aanhaalde is: ‘De geschiedenis herhaalt zich niet, maar ze rijmt vaak wel.’¹³ Het is wat geschiedenis als vakgebied zo onmisbaar voor de mensheid maakt, vond Shaw. Het houdt ons, net als sciencefiction, een spiegel voor, zodat we onze keuzes die de toekomst vormen kunnen onderbouwen met de kennis die we hebben dankzij het bestuderen van vergelijkbare scenario’s uit het verleden.

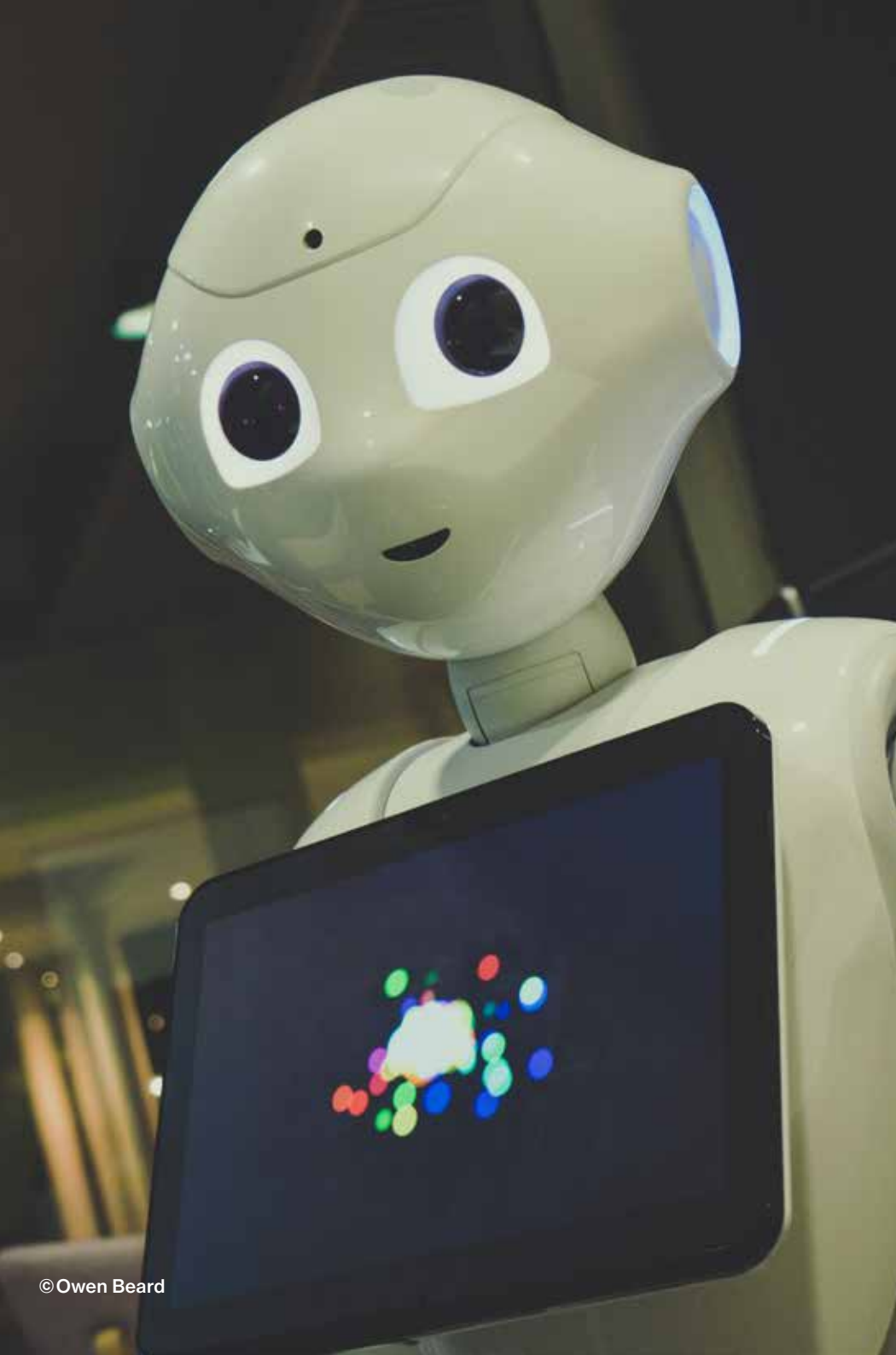
Shaw gaf een veelheid van opties voor de integratie van sciencefictionprincipes in de geschiedschrijving, waarvan de meerderheid niet meer weg te denken zijn. Ik wil, luttelend op de tijd

[HERMAN: En met het oog op de lunch.]

graag dieper ingaan op twee hoofdelementen die het vakgebied onherkenbaar hebben veranderd ten opzichte van de tijd van de supernova: de wat-als-vraag en de mogelijkheden van virtuele realiteit.

Als eerste: het wat-als-concept. In sciencefiction, zoals gezegd, wordt die vraag gebruikt om situaties uit het heden door te redeneren naar de toekomst. Maar ook in 2020 werd het concept al ingezet in de academische wereld, bijvoorbeeld binnen de neurowetenschap. Hierbij werd uitgegaan van een tijdsperiode van enkele luttele seconden die zitten tussen een gebeurtenis en de manier waarop een persoon daar vervolgens op reageert. In die korte tijdsspanne liggen alle reactiemogelijkheden besloten.

“De geschiedenis herhaalt zich niet, maar ze rijmt vaak wel.”

Neurowetenschappers gebruikten deze methode om onderzoek te doen naar hoe slechte gewoontes – in 2020 werd bijvoorbeeld nog verbluffend veel gerookt – afgeleerd konden worden. Dit korte moment, waarin alles nog mogelijk is en nog niets beslist, is de wat-als-vraag waar sciencefiction zich volledig op focust, maar waar historisch onderzoek aan het begin van de eenentwintigste eeuw juist totaal aan voorbij gaat, stelde Shaw. Als historici een zo groot en helder mogelijk raam willen maken, waarom zou je je dan slechts beperken tot onderzoek naar de ene beslissing die in het verleden wél genomen werd, en niet stil staan bij hoe het had kúnnen lopen? Waarom zou je alle andere mogelijkheden, om deze metafoor door te voeren, met behulp van zonwering aan het oog onttrekken, terwijl alles wat wel mogelijk was, maar waarvan werd afgezien en wat dus niet gebeurde, ons net zoveel kan vertellen over het verleden en over de redenen waarom dingen liepen zoals ze liepen? Wat als die pauze van slechts enkele seconden, en het begrijpen van alle mogelijkheden in die pauze, essentieel is om oplossingen te bedenken voor de grote problemen van nu, met behulp van het verleden?

Hoe kan een staat bijvoorbeeld het beste worden ingericht? Hoe kunnen verschillende groepen mensen worden samengebracht zodat ze met elkaar kunnen leven? Welke wetten en voorzieningen heeft een goed functionerend land nodig? Wat gebeurt er als deze er niet zijn? Hoe kan een conflict voorkomen worden, en welke oplossingen zijn voor alle partijen op lange termijn het best en eerlijkst? Zijn er omstandigheden waar nu geen rekening

mee gehouden worden, maar die op de lange termijn voor problemen zullen zorgen? Welke onderliggende situaties liggen ten grondslag aan destructieve opvattingen?

Door historisch onderzoek te combineren met het beredeneren van hoe de toekomst eruit zou kunnen zien – zoals experts die zich in 2020 met de klimaatproblematiek bezighielden voorspelden hoe hoog de dijken moesten zijn in 2100 – kan over grote vraagstukken onderbouwd worden nagedacht in plaats van speculatief, betoogde Shaw. Het zorgt ervoor dat beslissingen op een fundamenteel andere wijze genomen kunnen worden, die de mensheid als geheel uiteindelijk ten goede zal komen. Historisch onderzoek krijgt een extra laag van betekenis omdat het er niet alleen maar om gaat om vast te stellen wat er eigenlijk gebeurd is, maar doordat kennis over het verleden vervolgens ook kan worden ingezet om daar nu en later lessen uit te trekken. Al het onderzoek, klein en groot, wordt meegenomen om mogelijke toekomstscenario's te kunnen berekenen en visualiseren. Juist daarvoor zijn ook de gebeurtenissen die niet hebben plaatsgevonden en de wegen die niet betreden zijn van groot belang.

Om dit binnen historisch onderzoek mogelijk te maken zag Shaw een hoofdrol weggelegd voor virtuele realiteit. Ze verwees hierbij naar de manier waarop de zogenaamde holodecks in Star Trek werden ingezet: met behulp van hologrammen konden fictieve mensen, werelden en situaties in een afgesloten ruimte nagebootst worden op een manier die niet of nauwelijks van de werkelijkheid te onderscheiden was.

Holodecks werden gebruikt als een vorm van vrijetijdsbesteding, maar ook om mogelijke missiescenario's in te testen.¹⁴

Het creëren van een virtuele realiteit was in 2020 een bestaande technologie, die in de game-industrie was ontwikkeld, waarbij met behulp van een schoenendoos-achtige brilconstructie de speler de illusie kreeg zich in een videogame te bevinden. Decennialang bleef virtuele realiteit voornamelijk een onderdeel voor spelgerelateerde bezigheden. Tijdens de Laatste Oorlog nam het aantal toepassingen van virtual reality op de echte werkelijkheid een hoge vlucht, waardoor de ideeën van Shaw plotseling niet langer theoretisch of zelfs filosofisch waren, maar praktisch uitvoerbaar. Bovendien had de dramatische afname van zowel de status als de carrièremogelijkheden van de beroepshistoricus, en de uiteindelijke opheffing van de laatst overgebleven geschiedenisafdeling in 2051, de overgebleven historici inventief gemaakt. Ze waren niet van plan om hun kennis zomaar verloren te laten gaan, en verspreidden zich over de overgebleven wetenschaps-takken, waar ze hun eigen methodes koppelden aan die van andere vakgebieden. Toen de herinvoering van geschiedenis als vak in 2113 een feit was, was de discipline verrijkt met niet alleen de kennis en kunde van andere geesteswetenschappen, maar was een groep historici ook een nauwe samenwerking aangegaan met de exacte wetenschappen. Shaw had hier ongetwijfeld wel op gehoopt toen ze zich voorstelde hoe een op bèta gebaseerd genre verenigd zou kunnen worden met een alfawetenschap. Ze zette dit echter slechts oppervlakkig uiteen in de conclusie

van haar onderzoek, omdat het haar onwaarschijnlijk leek dat de toen zo conservatieve en terughoudende geschiedwetenschap andere wetenschapsdomeinen zou omarmen.

De vooruitziende blik van Shaw, de interdisciplinaire samenwerking, en de voortschrijdende technologische innovatie – niet alleen op het gebied van virtuele realiteit, maar bijvoorbeeld ook door de ontwikkeling van Artificial Intelligence, waarmee overigens onze huidige probabiliteitsrobots gebouwd worden, en de opzet van herinneringendatabases – zorgen er nu voor dat we veelvuldig kunnen berekenen hoe historische gebeurtenissen zich hadden kunnen voltrekken en hoe toekomstige situaties eruit zouden kunnen zien in een interactieve, virtuele wereld, waarin de gevolgen van bepaalde keuzes onmiddellijk zichtbaar worden. Dit is een revolutie voor historisch onderzoek, voor de manier waarop geschiedenisonderwijs gegeven wordt, maar vooral voor de belangrijke maatschappelijke rol die ons vakgebied heeft verworven.

We zijn van ver gekomen, maar we hebben nog een lange weg te gaan.¹⁵ Hoe verder we komen in onze technologie, hoe meer we de geschiedenis nodig hebben om ons verantwoordelijk te houden. Laten we het verleden in gedachte houden bij de ontwikkeling van ons vakgebied. Ik neem bij het volgende jubileum graag de stand van zaken met u door.

Dank u wel.

[HERMAN: Het publiek applaudisseert]

1. HERMAN: Professor Janeway start een fraaie projectiecompilatie van de supernova, al was het in inferieure kwaliteit vanwege de minderwaardige en inefficiënte manier waarop dit fenomeen toentertijd is vastgelegd.
2. HERMAN: Het publiek lacht, ongetwijfeld om de absurditeit van deze gedachte.
3. HERMAN: Een verwijzing naar een van de populairste televisieseries van die tijd, *Game of Thrones*, waar een van de personages zijn ambities prijsgeeft: 'Chaos isn't a pit. Chaos is a ladder.'
4. HERMAN: De minister-president had dit inderdaad al een aantal jaar daarvoor in een lezing al gezegd. Ook toen bleef de precieze betekenis onduidelijk.
5. E. Ripley, *De Dagboeken: 2049-2054* (Amsterdam, 2119) 76-77.
6. *Ibid.*, 78.
7. HERMAN: De zaal mompelt afkeurend, na al die jaren nog steeds onthutst dat het zover heeft kunnen komen.
8. HERMAN: Het is natuurlijk algemene kennis, maar voor de volledigheid: de Laatste Oorlog duurde een uitputtende zestien jaar, tot in 2109 eindelijk een vredesakkoord werd bereikt.
9. E. Ripley, *De Dagboeken: 2103-2108* (Amsterdam, 2119) 55.
10. HERMAN: De National Aeronautics and Space Administration (NASA) fuseerde in 2126 met de overgebleven ruimteorganisaties, waarbij National werd aangepast in International (IASA). Met de huidige ruimtevaartontwikkelingen gaan steeds meer stemmen op om de I voor Interstellar te laten staan.
11. HERMAN: Het publiek lacht zelfbewust.
12. HERMAN: Professor Janeway verwijst hier naar een citaat uit de twintigste eeuw, afkomstig van de Franse filosoof Michel Foucault.
13. HERMAN: Hoewel de uitspraak vaak aan Mark Twain is toegekend, is volgens mijn database de daadwerkelijke bron onbekend.
14. HERMAN: Alle Star Trek-series speelden zich af in een utopische toekomst, waar per serie een andere ruimtevaart van Starfleet, een militaire maar (meestal) vreedzame onderzoeksinstelling, centraal stond die elke aflevering een nieuwe missie tot een goed einde moest weten te brengen.
15. HERMAN: Een verwijzing naar de eerste regels uit een gedicht van Heinrich Böll, wat hij in 1985 in het poëziealbum van zijn kleinzoon schreef: 'Wir kommen weit her, liebes Kind, und müssen weit gehen.'

Foto door: Roy Borghouts Fotografie

Biografie Sanne Stevens

Sanne Stevens studeerde geschiedenis aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Daarna richtte ze Het Schrijfkantoor op. Ze doet historisch onderzoek en schrijft daarover: van krantenartikel tot onderzoek naar fotocollecties, van belangrijke maar onbekende verhalen uit het verleden tot een fictieve lezing uit 2195.

Colofon

Dit is een uitgave van Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (KNHG), 2020. Deze teksten mogen niet worden verveelvoudigd, gekopieerd, gepubliceerd, aangepast of gebruikt in welke vorm dan ook, online of offline, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Rechthebbenden van illustratiemateriaal hebben wij geprobeerd te achterhalen. Meent u recht te hebben op een afbeelding, dan kunt u zich richten tot ons via info@knhg.nl

Uitgave september 2020

Teksten

Antoon De Baets
Sanne Stevens

Redactie

Tessa Lobbes
Hans Spijker

Vormgeving

studio de Ronners, Rotterdam

Productiebegeleiding

Antia Wiersma, Pepijn Aarnink en
Christa Wesselink

Drukwerk

Wilco, Amersfoort

